

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
ЦЗЕYİR HACIBƏYЛİ adına БАKІ MUSIQI AKADEMİYASI

Ялийазма ицгугунда

ƏSGƏR NADİR OĞLU ƏLƏKBƏROV

UD ALƏTİNİN TƏDRİSİNDƏ
AZƏRBAYCAN MUĞAMLARINDAN İSTİFADƏNİN
ŞAGİRDЛƏRİN MUSIQI İNKİŞAFINA TƏSİRİ

(Сурийа Яряб Республикасынын ушаг мусиги мяктябляринин
материаллары ясасында)

5801.01-Təlim və tərbiyənin nəzəriyyəsi və metodikası
(Musiqi tədrisi metodikası)

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

БАKЫ-2014

Dissertasiya işi Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Oqtay Məmmədağa oğlu Rəcəbov**
*Azərbaycan Respublikasının Əməkdar müəllimi,
Rusiya Pedaqoji və Sosioloji Elmlər
Akademiyasının həqiqi üzvü, pedaqoji elmlər
doktoru, professor*

Rəsmi opponentlər: **Fərahim Balakışi oğlu Sadıxov**
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor

Səadət Abutalıb qızı Abdullayeva
sənətsüənəslıq üzrə elmlər doktoru, professor

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
“Musiqi alətləri fənlərinin tədrisi metodikası” kafedrası.

Müdafiə 17 iyun 2014-cü ildə saat 14:⁰⁰ Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyası nəzdində yaradılmış F/D 02.151 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Dissertasiya ilə Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq olar.

Aftoreferat “   ” may 2014-cü ildə göndərilmişdir.

Ünvan: Az. 1014, Bakı şəhəri, Ş.Bədəlbəyli küç.98

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
sənətsüənəslıq üzrə fəlsəfə doktoru:

H.V.Məmmədova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Məktəblilərin musiqi inkişafı problemi pedaqogika elmində hər zaman aktualdır. Musiqi inkişafı - böyüməkdə olan nəslin musiqi ifadə vasitələrini dərk etmək, musiqi janrlarını bir-birindən ayıra bilmək, incəsənət nümunələrinə qiymət vermək bacarığıdır. Bilik və bacarıqları doğru istiqamətləndirib, bədii-estetik inkişafın özünəxas xarakterik cəhətlərini, keyfiyyət və prinsiplərini anladan, milli dəyərləri qoruyub, hissi, düşüncəni, davranışı formalaşdıran məhz müəllim və metodistlərdir. Məktəblərdə musiqi inkişafının tərbiyə olunması ibtidai siniflərdən başlayır. Bunlar müxtəlif metod və üsullarla, maraqlı, rəngarəng tədbirlərlə həyata keçirilir. Musiqi inkişafı prosesində kiçikyaşlı məktəblilərin hiss və emosiyalarını təcəssüm etdirən, erkən təfəkkürün intellektual səviyyəsini yüksəldən milli musiqi nümunələrimiz bu özəlliklərin bədii ifadəsidir.

Azərbaycan xalq musiqisi, özəlliklə, klassik muğamlarımız tarixi-mədəni kökləri, xalqın həyatını, sevinc və kədərini, mübarizəsini, zərif-bəşəri duyğuları əks etdirib, cəmiyyətin və dövrün əsas ideyalarını ifadə edir. Klassik xalq yaradıcılığının ən zəngin sənət növü, ən yayılmış janrı sayılan muğamlarımız estetik tərbiyənin böyük təsir gücünə malik olan vasitələrdən biridir. Çoxəsrli tariximizin aynası - klassik muğamlarımız hər dövrdə xalqımızın tarixi, həyatı və məişəti ilə sıx bağlı olmuşdur. Klassik Azərbaycan muğamları öz milli zəmini üzərində yüksəlməklə bərabər, böyük Şərq mədəniyyətinin, dünya mədəniyyətinin gözəl ənənələrindən bəhrələnmiş, əsrlər boyu “cılalanaraq” təkmilləşmiş, öz müasir formasını almışdır. Müxtəlif ritmik quruluşu, fəlsəfi məzmunu, milli çalərləri özündə birləşdirən klassik muğamlarımız dünya musiqi mədəniyyəti xəzinəsinə daxil olmuş, tükənməz dəyəri ilə onu zənginləşdirmişdir. Muğamlar orijinal mahiyyət və özəl xarakter daşıyıcılarıdır, bəlkə bu səbəbdən onların emosional təsir çevrəsi bu qədər rəngarəng, bu qədər fərqlidir. Vokal-instrumental və instrumental muğamların professional ifaçılar vasitəsi ilə yaşadılması, geniş xalq kütləsi arasında nüfuz qazanması muğam janrının kamil və yüksək inkişaf səviyyəsini vurğulayır. Qiymətli mənəvi sərvətimiz, zəka və müdriklik qaynağımız olan Azərbaycan klassik muğamlarımız onu dinləyən, sevən yeniyetmə və gənclərimizi ülvə hisslərə yönəldir, onlara mənəvi keyfiyyətlər aşılayır, onların musiqi zövqünü formalaşdırır. Əlbəttə, məktəblilərin estetik tərbiyəsində xalq musiqisi, onun müxtəlif janrları və bu janrların rolu haqqında öz düşüncə və fikirlərini paylaşan filosof, pedaqoq və musiqişünasların çox sayda

məqalələri dərc olunub. Şagirdlərin musiqi duyma qabiliyyətinin inkişafında öz orijinal üslubu ilə təşəkkül tapmış muğamların rolunu, onların təsir gücünü incələyən dissertant da özünəməxsus metodik araşdırmalar aparmışdır. Belə ki, musiqi məktəblərində muğamların tədrisini təşkil etmək, tədris fəaliyyətində klassik irsimiz, zəngin xəzinəmiz olan muğamlardan alınan bədii təəssürat və estetik zövqü inkişaf etdirmək onun ümdə məqsədlərindən birinə çevrilmişdir.

Muğam janrının spesifik xüsusiyyətləri, onun musiqi dili, musiqi ifadə vasitələri, fəlsəfi məzmunu, quruluşu, poeziya ilə bağlılığı bu janrı daha da zənginləşdirir. Belə xüsusiyyətlərinə görə muğam Azərbaycan xalq musiqisinə daxil olan digər janrlardan (rəng, rəqs, diringi, təsnif və aşiq musiqisindən) öz nadir, unikal xassələri ilə seçilir. Təbii ki, məktəblilərin musiqi inkişafında bəşəri obrazlarla zənginləşmiş muğamların təsir gücü, onların təlqin etdiyi bədii keyfiyyətlər yuxarıda qeyd etdiyimiz musiqi nümunələrindən fərqlidir. Bu mənada tədqiq olunan mövzu maraqlı olduğu qədər aktualdır.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi: Bu dissertasiyada önə sürülən mövzu ilə bağlı tədqiqatçı-pedaqoqların dolğun məqalə və çıxışları ilə tez-tez qarşılaşırıq. Məsələn, D.B.Kabalevskinin, Y.B.Əliyevin, E.B.Abdullinin, L.Y.Alekseyevanın, O.A.Apraksinin, A.A.Nuqmanovun, A.Ş.Xasanovun, V.N. Şatskayanın, B.O.Qurbanovun, G.Abdullazadənin, B.T.Lixaçovun, Ə.Ş.Həşimovun tədqiqatlarında məktəblilərin estetik musiqi tərbiyəsi mövzusu geniş formada təhlil edilmiş, elmi-nəzəri baxışları nümayiş etdirilmişdir. Lakin qələmə alınan bu məqalə və monoqrafiyalarda məktəblərdə musiqi inkişafına dair elmi sistem əks olunmamışdır.

Respublikamızda R.Zöhrabov, S.A. Abdullayeva, Z.Səfərova, G.A. Abdullazadə, M.Kərimov, S.D.Quliyev, O.M.Rəcəbov, V.C.Xəlilov, F.B. Sadıqov və s. mütəfəkkir-alimlərimiz istər musiqişünaslıq, istərsə də, pedaqogika sahəsində apardıqları tədqiqat və araşdırmalarda bu dissertasiyada irəli sürülən düşüncə və niyyətə yaxın mövzulara geniş yer ayırmışlar. Pedaqoji istiqamətdə S.D.Quliyevin “Məktəblərdə xalq çalğı alətləri orkestrində klassik musiqiyə marağın artırılması”, O.M.Rəcəbovun “Şagirdlərin musiqi mədəniyyətinin formalaşması”, V.C.Xəlilovun “İncəsənət əsərləri vasitəsi və estetik tərbiyə”, N.S.Məlikməmmədovun “Musiqi tədrisi metodikası”, F.B.Sadıqovun “Məktəblilərin bədii yaradıcılıq qabiliyyətlərinin formalaşması” monoqrafiyası tədris sistemində metodik dərs vəsaiti kimi istifadə olunmaqdadır. Lakin adları sıralanan bu

dəyərli tədqiqatlarda şagirdlərin musiqi inkişafı prosesində klassik muğamların rolu, onların tədrisi və ya tədris planları göstərilməmişdir.

Hələ çox əsrlər öncə Şərqi böyük filosof-alimləri Unis-əl-Katib (VIII əsr), İbn Misyah (VIII-IX əsr), Əl-Fərabi (IX-X əsr), Əl-İsfahani (X əsr), İbn Sina (X-XI əsr), Nizami Gəncəvi (XII əsr), Səfiəddin Urməvi (XIII əsr), Nəsrəddin Tusi (XIII), Əbdülqadir Marağai (XIV-XV əsr), İmadəddin Nəsimi (XIV-XV əsr), Məhəmməd Füzuli (XVI əsr) öz əsərlərində muğamlardan söz açmış, bu ecazkar musiqini səsləndirən musiqi alətlərini vəsf etmiş, onların xoş, nəcib avazını ucaltmışlar.

Tədqiqatın obyektini – ud alətinin tədrisində Azərbaycan muğamlarından uşaq musiqi məktəbi şagirdlərinin musiqi inkişafı prosesində istifadə yolları təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti – uşaq musiqi məktəbi şagirdlərinin musiqi inkişafı prosesində klassik Azərbaycan muğamlarının ərəb makamları ilə müqayisəli şəkildə istifadə edilməsidir.

Tədqiqatın məqsədi – uşaq musiqi məktəbi şagirdlərinin musiqi inkişafı prosesində Azərbaycan və ərəb muğam janrlarının müxtəlif nümunələrindən istifadənin imkan və yollarını, o cümlədən dinamikasını öyrənmək, ud alətini tədris edən müəllimlərə istiqamət verən elmi-metodik tövsiyələr verməkdir.

Tədqiqatın fərziyyəsi – Məktəblilərin musiqi inkişafı prosesində Azərbaycan və ərəb muğam nümunələrindən müqayisəli şəkildə istifadə edildiyi təqdirdə, qavrama bacarığının inkişafı üçün müvafiq musiqi materialları müəyyənləşdirərsə, bu praktika müxtəlif məşğələlərlə əlaqələndirilib, səmərəli yollarla müntəzəm və sistemli şəkildə həyata keçirilərsə, musiqi mədəniyyətinin formalaşması üzrə proqram tələbləri yerinə yetirilər, musiqi biliklərinin vasitəsi ilə şagirdlərin emosional duyğuları, bədii-estetik zövqləri inkişaf edər, ictimai, mənəvi-əxlaqi ideyaları formalaşar.

Tədqiqatın vəzifələri – Tədqiqatın məqsəd və fərziyyəsindən irəli gələn vəzifələrin həlli aşağıda təqdim olunmuşdur:

- Suriya Ərəb Respublikasının musiqi məktəblərində şagirdlərin musiqi qavrama səviyyəsini öyrənmək;

- muğam nümunələrinin öyrədilməsi üçün proqram və elmi-metodik pedaqoji ədəbiyyatda tədqiqatlar aparmaq və əldə edilən materialları təkmilləşdirmək üçün təkliflər irəli sürmək;

- Suriya Ərəb Respublikasının uşaq musiqi məktəblərində musiqi tədrisinin inkişafı ilə tanış olmaq;

– məktəblilərin yaş dövrünün xüsusiyyətlərinə görə muğam və makam nümunələrinin seçilməsinə verilən tələbləri müəyyənləşdirmək;

– metodik təcrübələr zamanı Azərbaycan muğam və ərəb makam nümunələrinin minimum dairəsini müəyyənləşdirmək;

– Azərbaycan muğam və ərəb makam nümunələrindən istifadə etməklə məktəblilərin musiqi duyma qabiliyyətinin inkişafı üçün aparılan təcrübələrin səmərəli üsul və metodlarını müəyyənləşdirmək;

– Azərbaycan muğam və ərəb makam nümunələrindən müqayisəli şəkildə istifadə etməklə məktəblilərin musiqi duyma qabiliyyətlərinin inkişafı üzrə aparılan təcrübələr vasitəsi ilə muğam və makam janrının təsir gücünü aşkar etmək.

Tədqiqatın metodoloji əsasını – dialektik idrak nəzəriyyəsi, musiqi və təfəkkür haqqında pedaqoji-psixoloji tədqiqatlar, Azərbaycan, rus və ərəb musiqi pedaqogikası üzrə tədqiqatlar, pedaqoqların, psixoloqların, musiqişünas alimlərin mövzu ilə bağlı ideya və fikirləri, müvafiq proqram sənədləri, fəlsəfi düşüncələri təşkil etmişdir.

Tədqiqatın metodları:

1.Elmi-metodik və pedaqoji ədəbiyyatın öyrənilməsi. Təqdim olunan mövzu ilə bağlı dövlət sənədləri, təhsil haqqında dövlət qanunu, məktəb haqqında qərar və göstərişlər, musiqi proqramları və musiqi dərslərləri öyrənilmiş, görkəmli Azərbaycan və ərəb musiqişünaslarının, pedaqoqların, psixoloq və filosofların əsərlərinə istinad edilmişdir.

2.Uşaq musiqi məktəblərində keçirilən dərslərin, məşğələlərin planları və yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələrinin öyrənilməsi. Respublikamızın və Suriya Ərəb Respublikasının müxtəlif incəsənət, musiqi profilli ümumtəhsil və orta ixtisas musiqi məktəblərində çalışan 40 müəllimin, 30 metodistin iş planı, Bakı və Dəməşq Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutlarının incəsənət və musiqi üzrə aparılan təcrübə məşğələlərinin məruzələri, o cümlədən XX əsrin əvvəlindən başlayıb, günümüzə qədər tədqiq olunan çoxsaylı musiqi proqramları araşdırılmış, təhlil edilmişdir.

3.Pedaqoji müsahibə. Şagirdlərin musiqi inkişafı prosesində əldə olunan faktları, elmi nəticə və məlumatları təhlil etmək üçün mövzu üzrə rəy sorğusunda Bakı və Dəməşq şəhərində (ümumən) 40 musiqi müəllimi və çoxsaylı metodistlə tək-tək və anket sorğusu yolu ilə müsahibə aparılmışdır.

4.Müşahidə. Azərbaycan və Suriya Ərəb Respublikasının tədris ocaqlarında mövzu ilə bağlı proqramı tədqiq etmək məqsədilə musiqi dərslərində şagird və müəllimlərin fəaliyyəti müşahidə olunmuş, aparılan

təcrübə məşğələlərində texniki (audio, video) vasitələrdən istifadə edilmiş, təcrübə prosesi protokollaşdırılmışdır.

5. Pedaqoji eksperiment. Nəzəri təhlil, müşahidə və müsahibə proseslərində mövzu ilə bağlı anlaşılmayan müəyyən müddəaların və müşahidələrin dəqiqliyini yoxlamaq, irəli sürülən fərziyyənin reallığını təsdiq etmək üçün pedaqoji eksperiment təklifi irəli sürülmüş və müəyyən edici, öyrədici, yoxlayıcı üsullarla 3 mərhələdə təcrübə aparılmışdır. Eksperimentlər ilk dəfə 1984-90-cı illərdə Respublika İncəsənət Gimnaziyasında, Bülbül adına Orta İxtisas Musiqi Məktəbində, 1, 8 sayılı Bakı, 1 sayılı Quba, 1 sayılı Mingəçevir, 1 sayılı Şamaxı musiqi məktəbində keçirilmişdir. Aparılan eksperimentlərdə musiqi təcrübələrinə tar ixtisası üzrə təhsil alan şagirdlər cəlb olunmuşdur.

Daha sonra bu eksperiment 1994-2000-ci və 2002-2008-ci illərdə Suriya Ərəb Respublikasının Homs, Hama, Hələb və Dəməşq şəhərlərinin orta ixtisas və uşaq musiqi məktəblərinin ud ixtisası üzrə təhsil alan şagirdləri ilə keçirilmiş və nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu eksperimentlərə 100-dən artıq şagird, 40-a yaxın müəllim heyəti cəlb olunmuşdur.

6. Riyazi statistika. Pedaqoji təcrübə zamanı alınan nəticələri və anket sorğularına verilən cavabları yekunlaşdırarkən təqdim olunan metoddan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Suriya Ərəb Respublikasında ilk dəfə ixtisaslaşdırılmış ümumtəhsil orta incəsənət və uşaq musiqi məktəblərində ud alətinin tədrisi metodikasında Azərbaycan muğamlarından və ərəb makamlarından istifadə etmə üsulları işlənilmiş və bunun məktəblilərin musiqi duyma inkişafına təsir gücü öyrənilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqat - musiqi pedaqogikasında muğamlardan istifadə etmənin zamanını və dərəcəsini müəyyənləşdirir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Dissertant təqdim etdiyi bu elmi-metodik sistemi ilə uşaq musiqi və incəsənət profilli məktəblərdə, mədəni-maarif müəssisələrində çalışan mütəxəssislərə praktik tətbiq mülahizələri ilə yardım edir, onların fəaliyyətinə istiqamət verir.

Müdafiəyə aşağıdakı müddəalar təqdim edilmişdir:

1. Musiqi inkişafı prosesində istifadə edilən klassik Azərbaycan və ərəb muğam nümunələri şagirdlərin mənəvi-əxlaqi vərdislərə yiyələnməsinə təsir edir və musiqi mədəniyyətini formalaşdırır.

2. Musiqi inkişafı prosesinin hər bir mərhələsi üçün müvafiq görülməklə klassik muğam və makam nümunələrindən istifadə etmə imkanları tədris inkişafı layihəsinin məqsəduyğun tətbiqini təşkil edir.

3. Şagirdlərin musiqi inkişafı üçün istifadə edilən klassik Azərbaycan və ərəb muğamları bu janrın təhlilində başlıca amildir.

4. Uşaq musiqi məktəblərində şagirdlərin musiqi inkişafı üzrə həyata keçirilən planlı və mütəşəkkil iş prosesi estetik zövqün artmasını, bədii-estetik inkişafın tamamlanmasını, ahəngdar həyat tərzinin vərdiş və ənənələrinin tənzimlənməsini formalaşdırır.

5. Muğam və makam ladlarının araşdırılması və təhlili zamanı şagirdlər müxtəlif lad quruluşu əsasında bəstələnən iri həcmli əsərlərlə (simfoniya, opera, balet və s. ilə) tanış olur, həmin janrlar haqqında məlumatlanırlar.

6. Muğam və makam janrının tədrisi üçün təqdim olunan pedaqoji təcrübədə bilavasitə iştirak edən digər musiqi fənləri (solfecio, musiqi ədəbiyyatı, xor və s.) bu prosesin uğurlu inkişafına yardım edir.

Alınan elmi və praktik nəticələrin etibarlılığı.

Aparılan tədqiqatdan alınan nəticələrin keyfiyyətini, etibarlılığını yoxlamaq üçün təcrübə-sınaq işləri həyata keçirilmiş, əldə olunan nəticələri dəqiqləşdirmək məqsədilə Suriya Ərəb Respublikasının bir sıra uşaq musiqi məktəblərində eksperimentlər aparılmış və ilkin fərziyələrin doğruluğu təsdiq edilmişdir.

Aprobasiya. Tədqiqatın əsas müddəaları haqqında Suriya Ərəb Respublikasının mərkəzi bölgələrində çalışan musiqi müəllimlərinin toplanışında təlim-təربiyə metodlarının təkmilləşdirilməsi prosesi üzrə keçirilmiş elmi-praktik konfranslarda mütəxəssislər, metodistlər, müəllim və təربiyəçilər qarşısında məruzələr edilmişdir. Tədqiqatın nəticələri dissertantın çeşidli dərgilərdə nəşr olunan “Azərbaycan xalq rəqslərinin məzmununa görə təsnifatı və adlarının mənaları haqqında”, “Azərbaycan muğamlarının tarixinə nəzər”, “Azərbaycan klassik muğamlarından və aşiq musiqisindən istifadənin sistemi” monoqrafiyalarında, Bakı Musiqi Akademiyasının nəşr etdirdiyi “Elmi məqalələr məcmuəsi”ndə, Bakı Musiqi Akademiyasının təşkilatı dəstəyi ilə keçirilmiş elmi-praktik konfranslarda (2012-2014), Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının “Xalq musiqisi” kafedrasının müzakirələrində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu: Dissertasiya giriş, iki fəsil, altı yarım fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə problemin aktuallığı, tədqiqatın obyektı, predmeti, fərziyyəsi, vəzifələri, metodoloji əsası, metodları, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti öz əksini tapmış, müdafiəyə təqdim edilən müddəalar, alınan nəticələrin elmi və praktik etibarlılığı və aprobeasiyası elmi şəkildə izah olunmuşdur.

I fəsil “Azərbaycan və ərəb muğamlarından ud alətinin tədrisində istifadə pedaqoji problem kimi” adlanıb, üç yarım fəsildən ibarətdir.

“Musiqi inkişafının məzmunu pedaqoji prosesin əsası kimi” adlanan **1.1.** şagirdlərin musiqi inkişafı probleminin nəzəri mahiyyəti aydınlaşdırılır və Suriya Ərəb Respublikasında, keçmiş Sovetlər Birliyində və Azərbaycan Respublikasında problemin işlənmə dərəcəsi açıqlanır. Dissertant belə bir fikir irəli sürür: şagirdlərin musiqi inkişafı onlara tədris olunan musiqi materiallarından, fənlərarası əlaqələrdən, əldə olunmuş biliklərdən, mənimsənilmiş bacarıq və vərdislərdən asılı olub, bu musiqi təlimi anlayışı elementlərinin hər biri ilə qarşılıqlı vəhdət təşkil edir.

Uzun illər Suriya Ərəb Respublikasında ud alətini tədris edən dissertant öz araşdırmaları ilə bu qənaətə gəlmişdir ki, şagirdlərin musiqi inkişafının formalaşması üçün musiqi materiallarının doğru seçilməsi, onların başqa fənlərlə əlaqəli şəkildə tədris olunması musiqi məzmununun tədris prosesini sürətləndirə bilər. Musiqi təlimi məzmununun 4 deyil, 5 faktordan ibarət olduğunu qeyd edən dissertant bu faktorlardan hər birinin tədris məzmununun tamlığına xidmət etməsini də vurğulayır.

O, musiqi təlimi məzmununun tərkib hissələrini belə qeyd edir:

Musiqi təliminin məzmunu				
Tədris prosesində istifadə olunan musiqi materialı.	Tədris prosesində qavranılmış musiqi biliklərinin məcmu.	Biliklərin tətbiqi ilə qazanılmış bacarıq və vərdislər.	Musiqi təliminin məzmununda fənlərarası əlaqə.	Musiqi təlimi məzmununun tədris prosesi ilə qarşılıqlı əlaqəsi.

Cədvəldə əks olunduğu kimi, musiqi təlimi məzmununun tərkib hissələrinin vəhdət halında istifadə olunması şagirdlərin musiqi inkişafının və musiqi mədəniyyətinin formalaşmasına olduqca yüksək təsir göstərir.

1.2. “Ud alətinin yaranması və inkişaf tarixi” adlanır. Bu yarımfəsildə, hər bir xalqın musiqi folkloru - o xalqın tarixi və mənəvi sərvətinin qiymətli tərkib hissəsidir – deyə qeyd edilir.

İstər Şərqdə, istərsə də Qərbdə keçmişini, bu gününü özündə əks etdirən və yaşadan folklor musiqi alətləri müxtəlif xalqlara öz musiqi irsindən xəbər verməklə yanaşı, bu xalqların tarixi keçmişi haqqında düşüncələrini formalaşdırır.

Xalq musiqi sənətinin ən qədim köklərini – lad, intonasiya və ritmik xüsusiyyətlərini o xalqa qovuşduran ən ümdə vasitə musiqi alətləridir.

Dünya musiqi tarixində musiqi və musiqi alətləri haqqında ilk məlumatlar Şərq ölkələrindən gəlir.

Qədim musiqi aləti bərbətin tarixi izləri Antik Şumerlərdən günümüzə qədər qorunub saxlanılmaqdadır. Cənubi İraqda (Mesopotamiyada) eramızdan 2000 il öncəyə təsadüf edən bərbət və onu çalan gənc oğlanın qaya rəsmi aşkar olunmuşdur. Bərbətin qədim fars aləti olması da bir gerçəkdir. İslamaqədərkı dövrdə farsların bərbət adlandırdığı bu musiqi aləti (ud) öz xoş və nəcib avazı ilə Şumerlərdən sonra hakimiyyətə gələn Əhəmənilər dövrünün (yeni eradan əvvəl 558–338-ci illərdə) ən sevilən, ən yaygın aləti imiş.

Məlumdur ki, Şərqdə musiqi mədəniyyətinin inkişaf tarixinin əsasını İslam mədəniyyəti dövrü (VIII–XIII) təşkil edir. Ümumislam mədəniyyəti zəminində Xilafətin tərkibinə daxil olan xalqların milli mədəniyyəti zənginləşir, inkişaf edirdi. Bu zaman Asiya və Afrika ölkələrində, Misir və Mesopotamiyada, Yaxın və Orta Şərqdə, İranda, Azərbaycanda elm və mədəniyyət təkmilləşir, inkişaf edirdi.

Qədim Suriya musiqi mədəniyyəti haqqında daha zəngin məlumatlar əldə olunub. XX əsrin 70-ci illərində Suriyanın Aralıq dənizi sahillərində aparılan tədqiqatlarda alim-mütəxəssislər tərəfindən mənası açıqlanan qədim musiqi alətləri və not nümunələri aşkar edilmişdir. Amerika əsilli musiqişünas R.Krokerin fikrincə, bu notlar təqribən 3400 il bundan öncəki illərə təsadüf edən böyük Uqaritin şəninə yazılan ucalma himnidir.

VIII-XIII (Abbasiilər hakimiyyəti dövrü, 750-1258-ci illər) əsrlərdə İslam mədəniyyətinin ərəb yarımadasından kənarlara çıxıb, bütün Şərq dünyasında geniş vüsət alması ilə İslami dəyərlər çeşidli mədəniyyətlərlə qarşılaşdı, müxtəlif xalqların incəsənət və mədəniyyətləri bütünləşdi, etik zövqlər inkişaf etdi, dünya misilsiz təhfələr qazandı.

Abbasiilər dövründə bütün İslam mədəniyyətinin mərkəzi sayılan Bağdad böyük söz ustadlarının, istedadlı musiqiçilərin məkanına

çevrilmişdi. IX əsrdə İslam xəlifələrinin məskunlaşdığı Basrada aşkar edilən sənət izləri Abbasilər dövründə təşəkkül tapmış incəsənətin başlıca özəlliklərini əks etdirən sənət nümunələridir.

Bu zaman əski simli musiqi alətlərinin təkmilləşməsi, ud, rud, rübab, qanun və bir çox nəfəsli alətlərin yaranması və bu haqda məlumatların yazılı mənbələrdə qorunub saxlanması əcdadlarımızın zəngin instrumental musiqi ənənəsi olmasına işarədir¹. Şərqi qədim musiqi alətləri bu dünyaya daxil olan hər bir xalqın musiqi tarixi, mədəniyyət və mənəviyyat abidəsidir.

Şərqi ölkələrinin musiqi tarixinə öz füsunkar səsi ilə daxil olan “ud” - köhnələrdə taxt qurmuş, lirizm, bədiilik mücəssməsi olmuşdur.

Ud – əsasən, ərəb dövlətləri, Türkiyə, Yunanıstan, İspaniya (Andalusiya), İran və bir çox Şərqi xalqları arasında geniş yayılmış, mizrabla ifa olunan simli-dartımlı musiqi alətidir. Ərəblər udu musiqi alətlərinin ən kamili hesab edir, onu alətlərin şahı adlandırırlar. “Əl-oud” ярыб сюзц олуб, “аъаъ” мянасини даşıыр. Bu ecazkar alət şağгында ilk olaraq, Мосуллу Исхаг ибн Ибраһимин (767–849), daha sonralar isə Ябу Нәср әл-Фярабинин (870-950) ясярляриндя мялумат верилиг.

Qədim dünyada – Misir, Hindistan, Assuriya, Mesopotamiya, Çin və Qədim Yunanıstanda yayılan “ud” musiqi aləmində öz hakimiyyətini əsrlərlə davam etdirmişdir.

“Ud” haqqında ən dolğun bilgiler İslam dünyasının böyük isimlərinin, mütəfəkkir alim və sənətkarlarının - Əbu Nəsr Əl-Fərabinin (870–950), İbn Sinanın (980-1037), Səfiəddin Urməvinin (1230-1294), Əbdülqadir Marağainin (1353-1433) müstəsna xidmətləri ilə əldə edilmiş, əbədiləşmişdir.

BIX – X ясярлярдя ярыб мядяниййяти тарихиндя өз дәрин və зәнгин билийи ilə şöһрәт тапmış, İslam фәлсәфәсинин qurucusu sayılan түркәсilli alim - Ял-Фяраби Бағдaдын ustad мусигичиләри ilə биргә йарадығылыг фәалиyyəти гөстәрир, musiqi nəзәрийясиндә камил әсәрләр yaradır, musiqi тәлими ilə бағли фикirlәр сөйләйirdи. Бөйүк ustad бәзи иxtиралары ilə һәyata гәтирдиyi ней, танбур, уд, qanun alətlərini һәм гөзәл çalıр, һәм дә бу alətlәрә yeni üslublar тәтбиқ edirdи.

Əl-Fərabinin “Kitab-ul әl musika әl-kibir” (musiqi haqqında böyük risalə) adlı kitabında musiqi estetikası, bu elmin yaranması, musiqi nəзәрийяси və musiqi alətləri haqqında qələmə aldığı bütün ayrıntılar öz əksini tapmışdır. Böyük alim və bəstəkar udu təkmilləşdirməklə yanaşı, bu alət

---

¹ Гасымов Г. Халг шаири вя халг мусигиси. // «Елм вя щайат» жур., №10. Бақы, 1966. s.92

üçün bir çox əsərlər yaratmışdır. Kitabda simli alətlər qrupuna aid olan arfa, sitra ilə bərabər, ərəb udu (əl-oud) haqqında geniş məlumat verilir.

XIII–XV əsrlərdə Şərq musiqi nəzəriyyəsinin inkişafı Azərbaycanın böyük alim və ustadları - Səfiəddin Urməvi və Əbdülqadir əl-Marağainin adı ilə bağlıdır. Musiqi nəzəriyyəsini və səs sistemini ilk dəfə təhlil və tərtib edən Səfiəddin Əbdülmömin Urməvinin “Kitab-ül-Ədvar” (1252) risaləsini tam bir əsrdən sonra Orta Şərq musiqi tarixinin böyük ustadı Əbdülqadir Marağai yenidən təhlil etmiş və Urməvinin fikirlərini yüksək dəyərləndirib bu dolğun kitabın şərhini vermişdir. Şərq musiqi tarixində misilsiz düşüncələrin müəllifi olan bu ustadlar öz təhlil və təcrübələrini ud aləti üzərində tətbiq etmiş, elmi nəzəriyyələrini bu alət vasitəsi ilə əsaslandırıbmışlar.

XIII əsrin məşhur musiqi nəzəriyyəçisi, Şərq musiqisinə 24 səsli lad sistemi-nəzəriyyəsini tətbiq edən, musiqidə janr və forma üslublarını təsvir edən, musiqi melodiyasını “Əbcəd” notları (qədim ərəb əlifbasının ilk dörd hərfi) ilə ifadə edən bəstəkar Səfiəddin Urməvi (1216–1294) öz dövrünün mahir ud ifaçısı idi. Onun 15 fəsildə tamamlanan “Kitab-ül-Ədvar” (“Musiqi dövrləri”) risaləsinin 8-ci bölümü (“Ud və onun səs düzəni”) “beşsimli ud”dan bəhs edir.

Böyük musiqişünas, bəstəkar, alim Əbdülqadir əl Marağai (1353–1434) “Makasid-əl-Əlhan” (“Melodiyaların məqsədi”) və “Fəvaid-əşşara” (“On fayda”) risalələrində dövrün musiqi alətlərini tədqiq edib, incələmiş “ud” haqqında geniş bilgilər verməklə, onu simli alətlər qrupunun ən mükəmməl aləti hesab etmişdir.

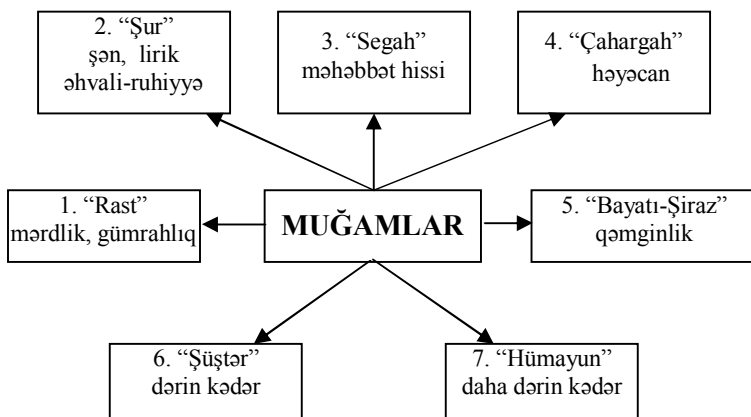
Ud alətini ərəblər “əl-oud”, türk dilli xalqlar “ud”, avropalılar isə “lyutna” adlandırırlar.

“Ud” ərəb sözü “əl-oud” olub, mənası “sarı səbr və ya odağacı”dır. “Ud”u Avropaya gətirən və sevdirən məhz ərəblər olmuşlar: VIII əsrdə İspaniya mavrlar (orta əsrlərdə Afrika ərəblərinə və bərbərlərinə verilmiş ümumi ad) tərəfindən istila edildiyi zaman “ud” ilk dəfə bu ölkədə zühur edir. XI–XIII əsrlərdə xaç yürüşü dövründə bu alət İspaniyadan İtaliyaya, daha sonra Fransaya, Almaniya və Avropanın bir çox slavyan dövlətlərinə daxil olur.

Azərbaycana “ud” alətinin ilk gəlişi XI əsrin sonlarına təsadüf etsə də, bu alətin öz füsunkar səsi ilə musiqi tariximizə daxil olması, onun qəzəllərdə vəsf edilməsi, Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, İmadəddin Nəsimi və Məhsəti Gəncəvi poeziyası ilə başlayır.

1.3. “Azərbaycan xalq musiqi janrları sırasında klassik muğamların yeri” adlanır. Bu yarımfishildə müəllif Ü.Hacıbəylinin, M.S.İsmayilovun, A.Məlikovun, R.Zöhrabovun, Z.Səfərovanın Azərbaycan xalq musiqisi ilə bağlı tədqiqatlarına əsaslanır, milli musiqimiz və muğamlarımız haqqında yazılan maraqlı mövzulara toxunur, qeyd olunan fikirlərə münasibətini bildirir.

Bu yarımfishildə Azərbaycan klassik muğamlarının adları, onların əks etdirdiyi əhval-ruhiyyə klaster üsulu ilə təhlil edilir:

Muğamların notlar, rənglər və milli musiqi alətlərilə ifadə edilməsi də olduqca maraqlı cədvəl yaradır:

Do	Yupiter	Zirəfkənd	qırmızı	Ud
Re	Saturn	Rəhavi	narıncı	Arfa (Çəng)
Mi	Ay	Nəva	sarı	Kanon (Qanun)
Fa	Merkuri	Buləsik	yaşıl	tar
Sol	Venera	Rast	mavi	saz
Lya	Günəş	Əraq	bənövşəyi	kamança
Si	Mars	Üşşaq	qəhvəyi	tütək

Müxtəlif Şərq ölkələrinin muğamları fərqli adlarla sıralanır:

Takasim	Makam	Dəsgah	Muğam	Mukam	Makom	Raqa
Misir	Ərəb Türk	İran	Azərbaycan	Türkmən Uyğur	Özbək Tacik	Hindistan

Bu bölmədə həmçinin Şərq xalqlarının qədim dövrlərə söykənən, ayrılıqda özünəməxsus səciyyə üslubu daşıyan, zəngin kökləri ilə var olan muğamlardan, Azərbaycan instrumental və vokal-instrumental muğamlarının oxşar və fərqli xüsusiyyətlərindən bəhs edilir.

II fəsil “Ud alətində klassik Azərbaycan və ərəb muğamlarının müqayisəli tədrisinin şagirdlərin musiqi inkişafına təsiri” adlanıb, dörd yarımfəsildən ibarətdir. **2.1. “Azərbaycan klassik muğamlarına uyğun xalq mahnıları və bəstəkar əsərlərindən uşaq musiqi məktəblərində istifadə imkanları”** adlanır. Bu yarımfəsildə Azərbaycan xalq musiqi nümunələri və bəstəkar əsərləri, klassik muğamlarımız, onların janr və tonallıqları, ritmik xüsusiyyətləri (temp və ölçüləri) əks olunan cədvəllər təqdim olunur, həmçinin Ü.Hacıbəylinin “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları” kitabında təhlil edilən muğam şöbələri ilə müasir muğam şöbələri müqayisə olunur. Qeyd edilir ki, muğamlarımız əsrlər boyu böyük alim və musiqişünasların, professional instrumental ifaçıların, geniş səs diapazonuna, mürəkkəb ifaçılıq texnikasına malik olan xanəndələrin sayəsində geniş tarixi inkişaf yolu keçib müasir klassik formasını almışdır.

Bu yarımfəsildə Suriya Ərəb Respublikasının uşaq musiqi məktəblərinin ud ixtisası üzrə təhsil alan şagirdləri üçün “Azərbaycan muğamlarının tədrisi” proqramı da yer alır.

2.2. “Azərbaycan klassik muğamlarının xüsusiyyətləri və onların əsas ərəb makamları ilə müqayisəli təhlili” adlanır. Bu yarımfəsildə ilk olaraq, Azərbaycan klassik muğamları ilə ərəb muğamlarının adları, lad quruluşu, onların oxşar və fərqli cəhətləri, o cümlədən hər bir muğam şöbəsinin qısa məzmun və xarakteri qeyd olunur.

Klassik Azərbaycan muğamlarının klassik ərəb muğamları ilə müqayisəli təhlili:

Nö	Klassik Azərbaycan muğamlarının adları	Klassik ərəb makamlarının adları
1	“Rast”	“Bayatı-Rast”
2	“Şur”	“Bayatı-Şur”
3	“Segah”	“Bayatı- Segah”
4	“Çahargah”	“Hicaz-kar”
5	“Bayatı – Şiraz”	“Nəhavənd”
6	“Şüştər”	“Hicaz”
7	“Hümayun”	“Humayun”

Cədvəldə təqdim olunan 7 klassik Azərbaycan muğam və klassik ərəb makamlarından yalnız 4-ü eyni adı daşıyır: Rast, Şur, Segah və Hümayun. Digər muğam və makamların adları fərqli olsa da, onlar lad, intonasiya baxımından olduqca bənzərdirlər.

Dissertasiyada Azərbaycan muğamlarının və ərəb makamlarının səs sıraları, oxşar və fərqli cəhətləri müqayisəli şəkildə incələnilir.

2.3. “Musiqi fəaliyyətinin müxtəlif formalarında klassik Azərbaycan muğamlarından və ərəb makamlarından müqayisəli istifadənin məktəblilərin musiqi inkişafına təsiri” adlanır. Bu yarımfəsildə Suriya Ərəb Respublikasının uşaq musiqi məktəblərində tədris edilən klassik Azərbaycan muğamları, habelə, xor, solfecio, musiqi ədəbiyyatı dərslərində istifadə edilən metod, üsul və vasitələr, eksperiment məşğələlər öz əksini tapır. Aparılan eksperimentlərin birində məşhur italyan bəstəkarı Rossininin söylədiyi bir fikrə istinad edilir: “Musiqini alətdə gözəl ifa etmək, bu melodiyanın düzgün oxunması deməkdir”.

Hər hansı bir folklor musiqisinin öyrənilməsi prosesində şagirdin melodiyanı tam qavraması üçün öncə bu melodiyanı oxuyub, sonra ifa etməsi yaxşı nəticəyə zəmanət verir. Bu sahədə bir neçə eksperiment məşğələlər keçirilmişdir: bu məşğələlərdə üçüncü və dördüncü sinif şagirdləri iştirak edirdi.

Eksperimenti təşkil edən dissertasiya müəllifi eksperimental qrup şagirdlərinə (ərəb folklorundan) bir melodiya ifa edir. Musiqini dinləyən şagirdlər müəllimin yardımı ilə bu melodiyanı öncə oxuyur, daha sonra öz alətlərində (udda) tək-tək ifa etməyə çalışırlar. Bu proses başa çatdıqdan sonra, müəllim melodiyanı şagirdlərə frazalarla öyrədir. Beləliklə, müəllim melodiyaadakı frazaları musiqi cümlələrinə bölür və əmin olmaq üçün doğru ifanı bir daha şagirdlərə təkrar etdirir. Digər (kontrol) qrupun

müəllimi isə bu prosesi nəğməni oxutmadan həyata keçirir. Beləliklə, eksperimental və kontrol qruplarda aparılan təcrübələrin nəticələri belədir:

Eksperimental (3 şagird)			Kontrol (3 şagird)		
Melodiyanı keyfiyyətli çalanlar	Melodiyanı emosional çalanlar	İfa zamanı melodiyanı oxuyanlar	Melodiyanı keyfiyyətli çalanlar	Melodiyanı emosional çalanlar	İfa zamanı melodiyanı oxuyanlar
3 ş. (95 %)	3 ş. (92%)	3 ş. (85%)	1 ş. (30,3%)	2 ş. (60, 6%)	0

Eksperimentdən məlum olur ki, nəğmə melodiyası ifa edilmədən öncə oxunub qavranılarsa, ifa zamanı alınan nəticə daha ürəkəcan olar. Şagirdlərə not nümunələri oxudub, solfecio fənnindən əldə olunmuş nəzəri bilikləri (onaltılıq, səkkizlik, çərək, yarım notları, fermato, triol, septol, sekunda, tersiya, kvarta, kvinta və s. intervalları) vaxtaşırı xatırlatmaqla, bu biliklərin əsaslı şəkildə qavranılmasını təşkil etmək olar.

Bir başqa təcrübə: şagirdlər “Bərdaşt” muğam şöbəsinə notla oxuyub, alətdə (udda) çalarkən melodik cümlələrə diqqət etməli, bu şöbəni aramla, tələsmədən ifa etməlidirlər.

Notla oxumaq
yaxud udda
çalmaq

Əl çalmaq

Notla oxumaq
yaxud udda
çalmaq

Əl çalmaq

Bu muğam şöbəsi ilə musiqinin əsas tərkib hissəsi olan ritmin də inkişafına nail olmaq olar. Müəllim təcrübə zamanı belə bir sxemdən istifadə edir.

Muğam şöbəsiindən seçilən bir musiqi parçasını düzgün qavrayıb, dəqiq ifa etmək üçün, xəfif əl zərbələri ilə bu melodiyanın sabit ritmini təsbit etmək olar.

Eksperimentin nəticələri:

Eksperimental qrup (8 şagird)			Kontrol qrup (8 şagird)		
Eksperimentdə iştirak edənlər	Melodiyanı düz oxuyanlar	Melodiyanı düz çalanlar	Eksperimentdə iştirak edənlər	Melodiyanı düz oxuyanlar	Melodiyanı düz çalanlar
8 ş. (100 %)	6 ş. (75 %)	5 ş. (62,5 %)	8 ş. (100 %)	4 ş. (50 %)	3 ş. (37,5%)

Beləliklə, eksperimental qrupda keçirilən ritm məşğələləri ilə əldə olunan nəticələr, ritm məşğələləri keçirilməyən qrupa görə yüksəkdir.

Şagirdlərin harmonik eşitmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək məqsədilə yenə “Rast” muğamının “Bərdaşt” şöbəsinin melodiyasından istifadə edilmiş, I, II cümlələrə ikinci səslər əlavə olunmuşdur:

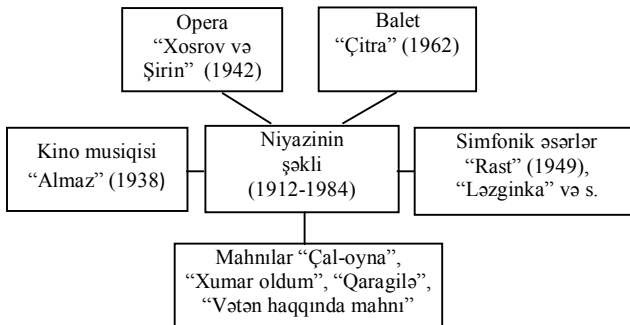
Bu ikisəsli melodiyanın ifası üçün müəllim 7 şagirddən ibarət qrupu 4 və 3 olmaqla, 2 dəstəyə ayırır. Şagirdlərdən 4-ü I, 3-ü isə II səsi oxuyur. Sonra müəllim bu təcrübəni alətə tətbiq edir: uşaqlar bir az əvvəl oxuduqları I və II səsləri öz alətlərində (“ud”da) çalırlar. Buradan aşağıdakı cədvəl yaranır:

Eksperimental qrup			Kontrol qrup		
Şagirdlərin sayı	İkisəsli oxuya bilənlər	İkisəsli çala bilənlər	Şagirdlərin sayı	İkisəsli oxuya bilənlər	İkisəsli çala bilənlər
4	3 ş. (75 %)	3 ş. (75 %)	4	1 ş. (25 %)	1 ş. (25 %)
3	2 ş. (64,6 %)	3 ş. (95 %)	3	1 ş. (31,3 %)	2 ş. (60,6 %)

Beləliklə, fərqlər göz önündədir: təcrübə məqsədyönlü təşkil olunarsa, nəticə də yüksək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, belə məşğələlərin sayəsində şagirdlər maraq və həvəslə ikisəsli melodiyları, muğam nümunələrini oxuyur, musiqi parçalarını çətinlik çəkmədən qavrayıb, alətdə ifa edirlər.

Kontrol qrupda ikisəsli oxuma məşğələləri keçirilməmişdir, bu səbəbdən alınan nəticələrin səviyyəsi eksperimental qrupdan xeyli aşağıdır. Təbii ki, melodiya ikisəsli oxunarsa, musiqi fəaliyyəti zamanı harmonik eşitmə qabiliyyəti formalaşır, inkişaf edir. Öncəki təcrübədə istifadə etdiyimiz ikisəsli muğam nümunəsi bəlkə də, simfonik orkestrin ifasında səslənən muğam və xalq mahnılarımızla tanışlığın başlanğıcı idi.

Şagirdlərə Azərbaycan simfonik muğam nümunələrini dinlətmək, məşğələlərə maraq və həvəs yaratmaq növbəti təcrübələrimizdən biridir: bu dəfə Suriya Ərəb Respublikasının uşaq musiqi məktəblərinin “Musiqi ədəbiyyatı” dərində böyük Niyazinin parlaq çalarlarla, lad-intonasiya xüsusiyyətləri ilə zəngin olan “Rast” simfonik muğamını “klaster” (şaxələnmə) sxemi ilə təqdim etdik. Bu sxemdə müəllifin adı, yaradıcılığı, sözügedən simfonik muğam və digər əsərləri haqqında qısa və aydın məlumatlar verilir:

Sxem vasitəsilə şagirdlər bəstəkarın canlanan portretini görür, onun doğulduğu və vəfat etdiyi tarixi bilir, yaranmış əsərlərin janrlarını və onların tək-tək adını öyrənir, bir sözlə, müəllif və onun əsərləri haqqında məlumat əldə etmiş olurlar.

Azərbaycanın görkəmli bəstəkarı haqqında təqdim edilən bu geniş məlumatla (“Rast” simfonik muğamının “Bərdəşt” və “Maye” şöbələrini dinlədikdən sonra) müəllim şagirdlərin qavrama qabiliyyətini yoxlayır, təbii ki, eksperiment də buna xidmət edir. Digər (kontrol) qrupda yuxarıda göstərilən əyani vəsaitdən (sxemdən) istifadə edilmir. Bu sinifdə “Rast” simfonik muğamından yalnız şöbələr dinlənilir. Beləliklə, alınan nəticələr belədir:

Şagirdlərin sayı	Eksperimental sinif			Kontrol sinif		
	Musiqini diqqətlə dinləyənlər	Çoxsəsliyi fərqləndirənlər	Sərbəst fikir söyləyənlər	Musiqini diqqətlə dinləyənlər	Çoxsəsliyi fərqləndirənlər	Sərbəst fikir söyləyənlər
12 ş.	11 ş. (91,3 %)	10 ş. (83 %)	8 ş. (66,4 %)	7 ş. (58,1 %)	6 ş. (49,8 %)	3 ş. (24,9 %)

Məlum olur ki, eksperimental sinifdə şagirdlərə verilən ətraflı məlumatlar, klaster sxemindən istifadə metodu, bu sinfin əldə etdiyi nəticələri kontrol sinfin nəticələrindən daha üstün edir. Belə ki, birincilər təqdim edilən musiqiyə daha diqqətli yanaşır, simfonik orkestrdəki çoxsəsliyin fərfinə varır, dinlədikləri musiqi nümunəsinin (Niyazinin “Rast”) simfonik muğam olduğunu dərk edir, əsərin xarakteri haqqında sərbəst fikir söyləyə bilirlər.

“Rast” və “Bayatı-Rast” muğam və makamlarının müqayisə edildiyi təcrübə məşğələsində, eksperimental sinif şagirdlərinin əksəriyyəti qeyd edir ki, hər iki muğam bir-birinə bənzəyir və insana xoş anlar yaşadır. Şagirdlərdən bəzisi isə bu iki muğamın insanda nikbin hissələr yaratdığını dilə gətirir. Müəllim öncə ixtisas dərslərində şagirdlərə “Rast” muğamının “Uşşaq” guşəsini çaldırır, sonra onlara “Uşşaq” guşəsindən seçilmiş bir hissənin not yazısını verib, “Solfecio” dərslərində oxumalarını tövsiyə edir.

alətində kiçik oktavada ifa olunur. Lakin uşaqların səs diapazonunu nəzərə alan müəllim, melodiyanın notlarını bir oktava yuxarı yazır. “Rast” muğamının “Uşşaq” guşəsinin hər üç melodiyası əvvəlcə frazalarla, sonra frazalar birləşərək yarım cümlə və nəhayət, cümlələr şəklində oxunur. Musiqi parçasının notla oxunmasından sonra müəllim şagirdlərə öncə həmin melodiyanın (ud alətində) diskə yazılmış variantını dinlədir, sonra həmin melodiyanı fortepianoda çalıb, daha kiçik ayrıntılara aydınlıq gətirir. “Uşşaq” şöbəsinin 3 cümləsini (notsuz) yalnız “İya” hecası ilə oxuyan şagirdlər, oxunan bu melodiyanın, dinlənən melodiya ilə fərqli səslənməsinə diqqət edir, bunu qavramağa çalışırlar.

Aparılan bütün təcrübələrdə “eksperimental qrup” və “kontrol qrup” nəticələri arasında böyük fərq yaşanır.

Yekun olaraq, qeyd etmək lazımdır ki, aparılan bütün təcrübə məşğələlərinin göstəricisi olan cədvəllər fənlərarası və ixtisas fənni üzrə təşkil olunmuş müxtəlif təcrübə məşğələlərini əks etdirməklə, hər dəfə eksperimental qrupun uğurlu nəticələrini göz önünə sərir və faydalı, praktik, yaradıcı eksperimentlər əsasında təlim məzmununun metodoloji prinsiplərini, müəllimin mütəşəkkil fəaliyyətini, təlimin yeni, effektiv üsullarını müəyyənləşdirir.

Ud, yaxud digər musiqi alətinin tədrisi prosesində - musiqi materialının seçilməsində, bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşmasında, təlim məzmununun tədris prosesinə tətbiq edilməsində müəllim pedaqoji prinsiplərə əsaslanıb, təlim prosesinin mahiyyətini yeni metodlarla tədqiq etməli, şagirdlərin mənəvi-əxlaqi vərdişlərə yiyələnməsinə təsir göstərən amillərə istinad edib, onların etik-estetik və elmi-idrakı düşüncələrini doğru istiqamətləndirməlidir.

Dissertasiyaya yekun vuraraq belə **nəticəyə** gəlmək olur ki:

- Azərbaycan klassik muğamlarının ərəb klassik makamları ilə oxşar və fərqli cəhətlərinin müqayisəli şəkildə tədris olunması hər iki xalqın sahib olduğu musiqi nümunələrinin, onlara duyulan sonsuz marağın, qiymətli mənəvi sərvətin, silinməz yaddaşın, həssas və emosional ifanın qaynağıdır.

- Milli musiqimizin inkişafını ümumdünya musiqi mədəniyyətinin nailiyyətləri ilə sıx əlaqədə görən dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyli qeyd edirdi ki, “mədənilik iddiası edən hər millət” musiqi dahilərinin ölməz əsərlərindən “bixəbər və bibəhrə qala bilməz”. Bəstəkar musiqini qiymətləndirən hər kəsi bütün musiqi janrlarından, bütün musiqi alətlərindən

xəbərdar olmağa çağırır, “zira bununla biz mədəniyyətin hər bir qismində iştirak etmiş olarıq”¹ deyirdi.

-Ud musiqi alətinin yaranma tarixi dəqiq təsbit edilməsə də, üzə çıxan məlumatlara, çoxsaylı tədqiqatlara, əski əlyazmalara, məqalə və monoqrafiyalara əsaslanan bir rəy səslənir: “ud - (macarca-kobza) Hunlardan bəri ozanları və qopuzçuları olan türk xalqına məxsusdur”².

-Ud - təkcə Şərq ölkələrində deyil, bütün Avropada - Fransada-luth, İngiltərədə-lute, Almaniya-da-laute, İtaliya-da-liuto, İspaniya-da-alaud, Skandinaviya ölkələrində luit adı ilə təşəkkül etmiş və dünya mədəniyyət tarixinə daxil olub, zəngin mədəni irs yaratmışdır.

Hər bir Şərq xalqının təkrarolunmaz və orijinal mədəniyyəti sayılan, qəlb-ləri rıqqətə gətirib, bədii-emosional, estetik-fəlsəfi, hisslərə hakim olan Şərq muğamları dünya incəsənəti və musiqi mədəniyyətinin qiymətli xəzinəsidir.

Maraqlı melodik quruluşa, zəngin metro-ritmik xüsusiyyətlərə, rəngarəng formaya malik muxtəlif mövzulu Azərbaycan xalq və professional musiqi nümunələri bütünlükdə klassik muğamlar əsasında yaranır, dərin lirika, saf, təmiz duyğular əks etdirən muğamlardan bəhrələnilirlər.

Suriya musiqi məktəblərində Azərbaycan klassik muğamlarının ərəb klassik makamları ilə müqayisəli təhlil və tədris olunması prosesi şagirdlərin lad, ritmika, harmoniya və melodiyanı duyma hisslərini inkişaf etdirir, onların etik-estetik zövqlərini formalaşdırır.

Bilik və bacarıqları doğru istiqamətləndirib, bədii-estetik inkişafın özünəxas xarakterik cəhətlərini, keyfiyyət və prinsiplərini anlatmaq, milli dəyərləri qoruyub, hissi, düşüncə və davranışı formalaşdırmaq, ixtisas dərslərini tədris edən hər bir müəllimin vəzifəsidir.

Təqdim olunan dissertasiyanın tədqiqat və təcrübələrinin nəticəsi - ölkəmizin uşaq musiqi məktəblərində ud ixtisası üzrə təkmil-tədris proqramının yaradılması, bu proqramın həmçinin tar ixtisası üzrə təhsil alan şagirdlərə ikinci ixtisas olaraq tədris edilməsi, bu tədris prosesində dissertantın Suriya Ərəb Respublikasının Təlim Nazirliyinin təlimatı və Azərbaycanda öz təşəbbüsü ilə nəşr olunan “Ud alətinin tədrisi metodikası” dərsliyindən istifadə edilməsi müəllifin məqsəd və məramının bariz təzahürüdür.

Azərbaycanda açılacaq olan uşaq musiqi məktəblərində ud ixtisası üzrə təhsil almaq istəyən şagirdlərin hər yaş dövrünə uyğun emal ediləcək

---

¹ Азярбайҗан инҗясянати . ХЫЫ җылд. Б.: Азярбайҗан ЕА няшриййаты. 1968, с. 20

² Nizampur. Udun hekayəsi (Dastan -i Barbat). Tehran: Raqha nəşr, 2013. s.207-209

musiqi aləti, öz yeniliyi və rahatlığı ilə onu ifa edən uşaqlara böyük uğur və sevinc bəxş edər.

Suriya Ərəb Respublikasında (20 il) pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyəti ilə Azərbaycan folklor və klassik musiqisini tədris edən, uzun illər dünyanın bir çox ölkələrində Azərbaycan musiqi sənətini təmsil və təbliğ edən, yetişdirdiyi sayısız tələbələrinin istər “ərəb dünyasında” (Yaxın Şərq və Körfəz ölkələrində), istərsə də dünya miqyasında qazandığı uğurları göz önünə alan dissertant Azərbaycan musiqi tədris ocaqlarında ud ixtisasının tədris olunmasını və bu tədris sisteminin sürətlə inkişaf etməsini elmi-metodoloji baxımdan zəruri hesab edir.

Dissertasiyada istifadə olunan tezis və məqalələrin siyahısı:

Яряб дилиндя:

1. عسكر علي أكبر "المقامات الكلاسيكية الشرقية وسيلة لتحقيق تربية موسيقية وجمالية للدراسين". الجمهورية العربية السورية – وزارة التعليم. دمشق 2000، 103 ص.
- “Эяньлярин естетик тярбийясиндя классик шярг муьамларынын ролу”. Сурийа Яряб Республикасы Мядянийят Назирлийи. Дәмәшқ, 2000,-103 с.
2. عسكر علي أكبر "مختارات للعود مع البيانو". الجمهورية العربية السورية – وزارة التعليم. دمشق 2001، 130 ص.

Уд вя пианода чалмаг цццн мяъмуя. I Сурийа Яряб Республикасы Мядянийят Назирлийи. Дәмәшқ, 2001, -130 с.

3. عسكر علي أكبر "مدرسة العزف على آلة العود / كتاب في طرق التدريس". الجمهورية العربية السورية – وزارة التعليم. دمشق 2001، 151 ص.

Уд тядриси цццн методик дярслик. Сурийа Яряб Республикасы Мядянийят Назирлийи. Дәмәшқ, 2001, -151 с.

4. عسكر علي أكبر "مدرسة العزف على العود والبيانو / كتاب في طرق التدريس". الجمهورية العربية السورية – وزارة التعليم. دمشق 2002، 145 ص

Уд вя пианода чалмаг цццн мяъмуя. II Дәмәшқ 2002, -145 с.

Azərbaycan dilində:

5. Ud tədrisi üçün metodik dərslik. “VEKTOR” nəşrlər evi. Bakı, 2006, 194 s.

6. Azərbaycan xalq rəqslərinin məzmununa görə təsnifatı və adlarının mənalari haqqında. // Humanitar Elmlərin Öyrənilməsinin Aktual Problemləri (Elmi məqalələr məcmuəsi) Bakı, N4, 2012, s. 207-212

7. Azərbaycan muğamlarının tarixinə nəzər. // Humanitar Elmlərin Öyrənilməsinin Aktual Problemləri (Elmi məqalələr məcmuəsi) Bakı, N1, 2013, s. 430-437

8. Ud çalğı alətinin yaranma və inkişaf tarixindən. / Doktorların və Gənc Tədqiqatçıların XVII Respublika Elmi Konfransının Materialları. Konfrans materialı, Bakı, 19 dekabr, 2012-ci il. s. 249-250

9. Azərbaycan klassik muğamlarından və aşiq musiqisindən istifadənin sistemi. Azərbaycan xalq musiqisi və musiqi müəllimi hazırlığı. Monoqrafiya. Bakı, Mütərcim, 2012, s. 170-242

10. Ud çalğı alətinin yaranması və inkişaf tarixi. // Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri. N1, 2014

11. Azərbaycan klassik muğamlarının xüsusiyyətləri və onların əsas Ərəb makamları ilə müqayisəli təhlili. // “Musiqi dünyası” jurnalı, N 2 (59), 2014

12. Fərabinin fəlsəfi musiqi nəzəriyyəsi, uda tətbiq etdiyi təkmil ixtira və elmi düşüncələri. / Türksöylü xalqların musiqi mədəniyyətinin tədqiqi problemləri. XIII Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 2014, s. 95-97

Rus dilində:

13. По поводу жанров национальной музыки Азербайджана. // Этносоциум и межнациональная культура. №12 (66), Москва, 2013, с.132-137

Аскер Надир оглы Алекперов

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ МУГАМОВ И ИХ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА МУЗЫКАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ НА УДЕ

*(на основе материалов детских музыкальных школ
Арабской Республики Сирии)*

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, двух глав, шести разделов, заключения, списка использованной литературы и приложений.

Во введении подчеркивается актуальность, степень разработанности темы, цели и задачи, научное и практическое значение исследования.

Первая глава – «Использование азербайджанских и арабских мугамов при обучении на уде как педагогическая проблема» состоит из трех разделов. 1.1. «Содержание музыкального развития как основа педагогического процесса». 1.2. «История возникновения и развития музыкального инструмента уде». 1.3. «Место классических мугамов в ряду азербайджанских народных музыкальных жанров».

II глава называется - «Сравнительное обучение азербайджанских и арабских классических мугамов на уде и их воздействие на музыкальное развитие учащихся» и состоит из трех разделов. 2.1. «Методы использования народных песен и произведений композиторов, соответствующих азербайджанским классическим мугамам, в детских музыкальных школах». 2.2. «Особенности азербайджанских классических мугамов в сравнительном анализе с основными арабскими маками». 2.3. «Влияние на музыкальное развитие учащихся метода сравнительного использования азербайджанских классических мугамов и арабских макамов в различных формах музыкального выражения».

В заключении приводится краткий обзор основных положений диссертационной работы.

Asgar Nadir Alakbarov

**THE INFLUENCE OF THE USE OF AZERBAIJAN MUGHAMS
TO MUSIC IMPROVEMENT OF PUPILS IN TEACHING
OF THE OUD INSTRUMENT**

SUMMARY

The theme of the dissertation, **“The influence of the usage of Azerbaijan Mughams to the music improvement of pupils in teaching of the Oud instrument”** consists of an introduction , two chapters, six sections, conclusion and applications.

Chapter I named **“ Using of Azerbaijan and Arabian mughams in teaching of the oud instrument as a pedagogical problem”** consists of three sections. The first section is called **“ The content of music development as the basis of pedagogical process”** . The second section is called **“ Establishment and development history of the oud musical instrument”** . The third section is called **“ The place of classical mughams among Azerbaijan folk music genres”** .

Chapter II is called **“ The influence of comparative study of classic Azerbaijan and Arabian mughams of the oud musical instrument to the music improvement of pupils”** and consists of three sections. The first section of the second chapter is called **“ The usage opportunity for folk music and composer's works appropriate to Azerbaijan classic mughams at the children music schools.** The second section of the second chapter is called **“ The characteristics of Azerbaijan classic mughams and their comparative analysis with the basic Arabian makams”**. The third section of the second chapter is called **“Influence of the comparative use of classic Azerbaijan mughams and Arabian makams in the different forms of music activity to the music improvement of pupils” (experiment).**

In the **conclusion** there is summarized the result of the thesis.

Çapa imzalanıb: 13.05.2014.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat – Poliqrafiya mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**БАКИНСКАЯ МУЗЫКАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ
имени УЗЕИРА ГАДЖИБЕЙЛИ**

На правах рукописи

АСКЕР НАДИР оглы АЛЕКПЕРОВ

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ МУГАМОВ
И ИХ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА МУЗЫКАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ
УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ НА УДЕ**
*(на основе материалов детских музыкальных школ
Арабской Республики Сирии)*

**5801.01- Теория и методика обучения и воспитания
(методика преподавания музыки)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по педагогике

БАКУ – 2014